

РОЗДІЛ II. ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 316.32.

РИЗИКИ ОСВІТНЬОЇ НЕРІВНОСТІ У ДОБУ КРЕАТИВНОСТІ ЯК НАЦІОНАЛЬНА ЗАГРОЗА: ТЕОРЕТИЧНІ РОЗВІДКИ

І.О. Радіонова, доктор філос. наук, професор кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Стаття присвячена аналізу теоретичних розвідок американських фахівців щодо ризиків освітньої нерівності у добу креативності як національної загрози на прикладі теорії Е. Моретті. Проаналізовано амбівалентні економічні та соціокультурні наслідки “Великої дивергенції” як нового розподілу США за рівнем освіти. Доводиться значення теоретичних розвідок Е. Моретті задля уточнення завдань національної модернізації в Україні, розуміння ризиків, які вона спровокує.

Ключові слова: Е. Моретті, “Велика дивергенція”, ризики освітньої нерівності, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Початок нового тисячоліття характеризується глобальною трансформацією до економіки, що рухається ідеями та залежить від інновацій. Кожне суспільство визначає свою стратегію розвитку у межах цієї трансформації. При цьому загально визнаною умовою успішності є розвиток освіти. Реструктуризація як наднаціонального, так й національного економічного простору призводить до вибудови нових ієрархій у відповідності до рівня освіти працівників. Зростання значення якості людського капіталу, й отже освіченості працівників супроводжується зростанням ризиків, що пов’язані з освітньою нерівністю, які у добу креативності можуть постати як національна загроза. Така ускладненість суспільного розвитку потребує філософського аналізу. Теоретичні роздуми американських

фахівців з цього приводу викликають особливий інтерес, оскільки в США, країні що претендує на роль глобального лідера інноваційного розвитку, освітня нерівність проявляє себе зі всією очевидністю.

Аналіз актуальних досліджень. У травні 2015 року в Україні була прийнята “Стратегія національної безпеки України до 2020 року” [4]. Її прийняття спровокувало дискусію серед фахівців щодо основних положень цієї стратегії. Серед тих, хто підтримав теоретичні засади, на яких побудована дана стратегія, О. Резнікова. Вона вважає виправданою короткостроковість даної стратегії та відмічає ґрунтовність її основних положень. Серед актуальних загроз національній безпеці України О. Резнікова виділяє порушення територіальної цілісності України, тероризм, сепаратизм, корупцію, економічну кризу, зниження рівня життя населення [3]. Критичний погляд на Стратегію національної безпеки запропонував С. Дацюк. Він наголошує на зміщенні безпекової функції з рівня держави на рівень громади [2]. Однак освітня нерівність як національна загроза залишається поза межами дискусії. Безперечно у держави зараз існує нагальний порядок денний, якому й відповідає дана стратегія. Однак освітня нерівність вже загрожує національній безпеці України, а в подальшому її економічні та соціокультурні наслідки постануть у всій своїй невідворотності.

Виходячи з цього **метою дослідження** є проаналізувати теоретичні розвідки американських фахівців щодо ризиків освітньої нерівності у добу креативності як національної загрози (на прикладі теорії Е. Моретті).

Виклад основного матеріалу. З 80-х років ХХ століття рівень освіти громадян почав перетворюватись на найбільш впливовий чинник у житті американського суспільства, а людський капітал вперше в історії людства постав як ключовий у глобальному змаганні за першість [6, с. 4, 10]. Відразу зауважимо, що рівень освіти громадян є визначальним щодо якості людського капіталу. Американські теоретики прагматично підходять до аналізу нових умов конкурентоспроможності, зосереджуючи

увагу на внутрішніх та зовнішніх умовах збереження США ролі лідера інноваційного розвитку. Тож США, з одного боку, приділяють велику увагу розвитку системи освіти та підвищенню освіченості громадян своєї країни, а, з другого боку, “спокушають” найбільш талановитих та освічених фахівців всього світу. Аналізуючи ці стратегії американські теоретики уникають міфологізації освіти та рівня освіченості громадян як панацеї від усіх негативних явищ у житті суспільства. Навпаки, вони концентрують увагу на амбівалентних тенденціях суспільного розвитку, що провокуються зростанням значення освіти та освіченості громадян. Прикладом такого методологічного підходу є теорія Е. Моретті.

Великим парадоксом Е. Моретті називає ситуацію, коли глобальний успіх США як країни, з одного боку, пов’язан із глобальним успіхом її інноваційних хабів, а, з другого боку, ті самі успішні хаби генерують акселеруючу нерівність усередині США, серед американських міст, погрожуючи єдності країни [6, с. 140]. Зупинимось на цій ситуації детальніше.

У пошуках маркеру, що вказує на потенціал успішності міста у XXI столітті, Е. Моретті звертається до особливого значення рівня освіти мешканців міста. Він акцентує увагу на новій сегрегації. Адже у той час, як американські міста вже не сегреговані расово, вони все більше й більше сегрегуються через рівень освіти їх мешканців [6, с. 4, 104]. Е. Моретті вважає доречним застосування терміну “Велика дивергенція” для визначення нового розподілу США. Нагадаємо, що у 1996 році цей термін застосував С. Гантінгтон задля пояснення успіху Західних країн у порівнянні зі Східними. Е. Моретті визнає, що різниця у рівні освіти мешканців конкретних міст не є новим явищем. Але принципово новим, підкреслює він, є структурний зсув у американській економіці як основна причина “Великої дивергенції”. Причому різниця у економічних показниках супроводжується соціокультурною дивергенцією, впливає на сімейне життя, політичні уподобання, тривалість життя та інші

показники. Через це вона й постає як “Велика”. Якщо у XX столітті велике розшарування відбувалося між Заходом та Сходом, США та іншими країнами світу, то зараз внутрішня дивергенція постає як великий виклик для США. Коли Д. Белл вдивлявся у горизонти XXI століття та робив свої сміливі прогнози щодо прийдешнього постіндустріального суспільства, він не міг уявити якими значними будуть зміни та які наслідки вони спровокують. “Велика дивергенція”, за висновком Е. Моретті, вже призвела до існування трьох США [6, с. 13–14]. Один полюс це інноваційні хаби – міста де сконцентровані високо освічені робітники та дуже сильний інноваційний сектор. Другий полюс представлений містами, де домінує традиційна промисловість. Вони неминуче занепадають, втрачають робочі міста та мешканців. Між цими двома полюсами знаходяться ті міста США, що можуть піти як по першому, так й по другому сценарію.

Е. Моретті попереджає, що країна, де такими темпами зростають розбіжності між окремими регіонами може культурно та політично балканізуватися [6, с. 104].

Ті самі загрози постають й в Україні. Нажаль в Україні поки що відсутні глобальні інноваційні центри. Але різниця в рівні освіти населення окремих міст є реальною загрозою балканізації, що посилюється низкою числених загроз радикальної трансформації, що зараз переживає наша країна. Серед них питання майбутнього індустріальних центрів та мономіст. Підкреслимо, що більшість мономіст України розташовані в східних старопромислових регіонах. Значна кількість цих міст розташована у зоні проведення антитерористичної операції. Отже їх інфраструктура значно пошкоджена або майже зруйнована. Велика кількість мешканців покинула ці міста. Допустиме припущення, що серед тих, хто виїхав з зони операції велика кількість найбільш освічених та кваліфікованих мешканців, що можуть вже не повернутися до своїх міст, бо знайдуть роботу та влаштують своє життя в інших містах України та за

кордоном. Шахтарські та металургійні центри України (до антитерористичної операції вже застосовувався термін «ржавий пояс Донбасу») були, а зараз ситуація тільки погіршилась, зоною ризику за умов технологічних змін на глобальному ринку. Станом на весну 2012 року в Україні майже чверть усіх українських міст, являлися мономістами. В цих містах проживало 2,5 млн. українців [1].

Долучаючись до дискусій щодо шляхів подальшого розвитку, звернемо увагу на зауваження Е. Моретті відносно популярності пошуків виходу з великих та маленьких економічних криз через створення робочих міст у малому бізнесі. Відповідно до висновків Е. Моретті робочі міста в ньому утворюються у відповідності до зростання продуктивності та чисельності робочих міст у секторі, що торгується (traded sector). Це дуже важливе для України зауваження. Оскільки значна кількість українських політиків намагається зобразити саме сектор малого бізнесу як драйвер утворення робочих міст. Дійсно, робочі міста в інноваційних секторах діяльності ніколи не будуть складати більшість робочих місць. Навпаки, остання завжди буде знаходитися у локальній сфері обслуговування: надання послуг та виробництва продуктів, що споживаються локально. У зв'язку з цим важливо не підмінити джерело зростання зайнятості. Адже, хоча більшість робочих місць навіть у XXI столітті знаходиться у секторі, що не торгується, останній не є драйвером процвітання США. Зростання продуктивності праці в ньому має обмежений характер. В той же час продуктивність праці в інноваційному секторі зростає дуже швидко. Інноваційний сектор також створює безпрецедентний мультиплікаційний ефект примноження нових робочих місць, що Е. Моретті оцінює як 1 до 5. Тобто, одне робоче місто в інноваційному секторі створює додатково 5 у локальному секторі [6, с. 59, 61].

В той же час навіть у XXI столітті значна кількість робочих місць у США знаходиться в індустріальному секторі, аграрному секторі, видобувній промисловості, що теж відносяться до сектору, що торгується.

Згідно розрахунків Е. Моретті традиційна промисловість і видобувна промисловість теж створюють ефект мультиплікації робочих міст. Але він в три рази менший ніж в інноваційному секторі [7]. Продукція, що ними виробляється, переважно продається поза межами регіону, тож повинна бути конкурентоспроможною на національному та глобальному ринках. Тут важливо звернути увагу на сучасну інноваційну тенденцію роботизації, що в першу чергу зачіпає саме ці області діяльності. Останнє зауваження дуже важливе для України. Адже коли йдеться про національну конкурентоспроможність в стратегічній перспективі розрахунок на дешеву робочу силу як перевагу України є вкрай небезпечним. Роботизація є сучасною світовою тенденцією, що витіснить некваліфіковану працю. Доречним прикладом офшоризації робочих місць є “постачання у стилі iPhone” (“iPhone-style supply”): продукт розроблений у США американською компанією, створений завдяки американським технологіям, фізично виробляється за межами США. Одним з основних виробників є китайська компанія Foxconn. Увага американського та європейського суспільства до важких умов праці (серед них багаточасова монотонна праця, низька заробітна платня, погані санітарні умови, низька самогубств робітників), зміна поколінь робітників, від згідних на все вихідців із сільської місцевості до більш вимогливої молоді, призвели до покращення умов праці, підвищення заробітної плати. Через це задля підвищення продуктивності та зниження витрат виробництва, Foxconn планує найближчим часом 50 % технологічного процесу виконувати силами роботів. Відзначимо серед низки заходів щодо створення позитивного іміджу компанії відкриття Foxconn University, де з 2007 року 1,5 мільйону робітників отримали освіту [5].

Ні в якому разі не зменшуючи значення для розвитку України сільського господарства, традиційної промисловості, видобування та віддаючи належне інноваціям у всіх сферах діяльності людини, нагадаємо, що під сферами інновативної діяльності у сучасному глобальному

світі розуміють розвиток інформаційних технологій та інтернет сектор (інтернет речей), програмне забезпечення, біотехнології, “нову промисловість” (виробництво роботів, складної медичної техніки та інш.), альтернативну енергетику, сферу фінансів, дигітальних розваг, дизайну. За умов інноваційного економічного розвитку лідери суттєво відриваються від конкурентів й через ефект перетікання досягнень у цих сферах в інші, що призводить до загального підвищення продуктивності праці та зростання конкурентоспроможності країни. Підкреслимо, що для України основним інноваційним сектором є зростаючий сектор ІТ –послуг. Вже зараз він складає суттєву долю експорту країни та може стати одним з драйверів виходу з економічної кризи.

Доречним, на думку Е. Моретті, є звернення до такого концепту сучасної економічної теорії як побічні ефекти людського капіталу (human capital externalities). Математичні моделі доводять, що обмін знаннями та навичками у формальних та неформальних інтеракціях генерує значне перетікання (поширення) знань (knowledge spillovers). Саме таке перетікання знань є двигуном економічного зростання міст та націй. Ще у 1988 році лауреат нобелівської премії Р. Лукас стверджував, що вказане перетікання значною мірою пояснює довгострокові відмінності між багатими та бідними країнами. В інтеракціях люди навчаються один від одного. Отже, в інтеракціях з більш освіченими та креативними людьми підвищує свою особисту освіченість та креативність [6, с. 99–100]. Невипадково у добу майже необмежених комунікаційних можливостей саме комунікація обличчям до обличчя (face-to-face) парадоксальним чином постає одним із чинників, що рішуче впливають на креативність людини. Е. Моретті зазначає, що перебування серед освічених, розумних людей підвищує нашу освіченість, робить нас розумнішими та більш креативними. Тож, через кластерінг інноватори посилюють креативний дух один одного, стають більш успішними. Сумуючи наведену аргументацію, Е. Моретті стверджує що, загальний прибуток від інвестицій у

освіту для суспільства вищий, ніж для індивіду [6, с. 101]. Такий підхід пояснює додаткові ефекти як примноження, так й втрати людського капіталу містом чи країною.

Е. Моретті визнає, що здатність індивіду продукувати інновації це щось на кшталт таланту – дуже важко культивується та прогнозується. Майже єдиний критерій з яким креативність людини у сучасних умовах можна пов'язати це високий рівень освіти. Тому США постійно удосконалюють свою систему освіти. Але в той же час США велику увагу приділяють залученню найкращих фахівців з усього світу. Дійсно, чим вищий рівень освіти та кваліфікації має робітник, тим більший інтерес він викликає на глобальному ринку праці. Е. Моретті стверджує, що саме США, по загальному рахунку, створюють для талановитої людини найкращі умови. Якщо ви винятково талановита людина, зазначає Е. Моретті, США гарантують, що запропонують вам більше, ніж у будь-якій іншій країні: ваша кра'єра буде розвиватися найшвидшими темпами, ваша заробітня плата буде найвищою, а після податків ви залишите собі більше, ніж в інших розвинутих країнах. Тож, США чекають на найкращих, найяскравіших та високо освічених [6, с. 237]. Від себе додамо, що США чекають й найкращих українських фахівців. На сьогодні, підкреслює Е. Моретті кваліфікацію магістра або доктора скоріше мають іммігранти, ніж ті, хто народився у США.

Ще на початку ХХ століття США були нерозвинутою країною. Для інтелектуальної Європи Нью-Йорк та Чикаго були інтелектуальною провінцією, а решта країни взагалі не заслуговувала уваги. Але на протязі ХХ століття основною турботою для лідерів країни був приріст людського капіталу. США вкладали максимум у освіту всіх рівнів для своїх громадян та шукали кращих у всьому світі. Міфологізована Кремнієва долина зберігає свої позиції інноваційного хабу номер один глобального світу не тому, що ті, хто народився там розумніші за інших, а

тому що за принципом кластерінгу вона притягує великі ідеї та великі таланти з усього світу [6, с. 85].

На жаль, в умовах сучасної жорсткої конкуренції за концентрацію креативного капіталу міста України, країна загалом поки що виступають переважно донорами креативності. Для високо освічених людей існує глобальний ринок робочої сили, в той час як для неосвічених робітників, або тих хто має низький рівень освіти, цей ринок є локальним. Тобто, як на національному ринку має місце мобільність робітників до міст з розвинутими інноваційними галузями, так й на глобальному. Найменш освічені робітники локалізуються. Отже, відчувається помітна кореляція між нестачею освіти та низьким рівнем мобільності [6, с. 158].

За висновками Е. Моретті американський інноваційний сектор захищений від зовнішнього змагання. Інноваційну активність важко делокалізувати у порівнянні з традиційними індустріальними виробництвами [6, с. 147]. Однак інноваційний сектор, як усякий інший, не захищений від загроз трансформації сучасного життя. Не можна забувати уроки Детройту, який для США фактично був Кремнієвою долиною індустріальної епохи, а зараз знаходиться поза колом успішних міст. Е. Моретті робить висновок, що головною умовою виживання та конкурентоспроможності міста та суспільства у сучасному динамічному світі є адаптація, постійне переоткривання себе. При цьому пристосувати екосистему до нових обставин необхідно тоді, коли в міста та країни ще є екосистема, а не тоді, коли вони вже увійшли у смертельне піке. Прикладом такої адаптації, Е. Моретті вважає Сан-Франциско, місто, що було індустріальним центром з великим портом. В 70-х роках ХХ століття з метою адаптації до нових вимог його екосистема перейшла до розвитку професійних сервісів та фінансів, а пізніше сфери хай-теку. У 90-х роках ХХ століття більшість робочих міст у сфері хай-тек були надані hardware. Зараз 70 % робочих міст знаходяться у новітніх сферах розвитку інтернету, соціальних медіа, дигітальних розвагах та інш. [6, с. 150].

Таким чином, узагальнення теоретичних розвідок Е. Моретті дає ключ для розуміння ризиків освітньої нерівності у добу креативності як національної загрози. Мета національної модернізації, яка в Україні постає як умова життєздатності суспільства, потребує не тільки уточнення завдань, що призведуть до її реалізації, а й розуміння ризиків, які вона спровокує. Одним з таких завдань є примноження людського капіталу задля інноваційного розвитку України, водночас з запобіганням ризику радикальної дивергенції міст України через зростання освітньої нерівності усередині країни, попередження загрози виїзду за межі країни найбільш освічених фахівців. Критичне самовизначення України у глобальному просторі за умов інноваційної економіки потребує уточнення стратегій її розвитку.

Література

1. В Україні створять реєстр монофункціональних міст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2012/03/30/274562> – Назва з екрану.
2. Дацюк С. Критичний погляд на стратегію національної безпеки / С. Дацюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/556ea7187072f/> - Назва з екрану.
3. Резнікова О. Оновлення Стратегії національної безпеки України у контексті нових викликів і загроз / О. Резнікова // Віче. – 2015. - № 5. – С. 12–13.
4. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про стратегії національної безпеки України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> – Назва з екрану.
5. Chmielewski D. Where Apple Products Are Born: A Rare Glimpse Inside Foxconn’s Factory Gates [Electronic resource]. – Mode of access : <http://recode.net/2015/04/06/where-apple-products-are-born-a-rare-glimpse-inside-foxconns-factory-gates/> – Name from the screen.
6. Moretti E. The New Geography of Jobs [Text] / Enrico Moretti. – Boston, New York : Mariner Books, 2013. – 294 p.

7. Moretti E. Where the Good Jobs Are – and Why / E. Moretti. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324576304579072773954985630> – Name from the screen.

РИСКИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО НЕРАВЕНСТВА В ЭПОХУ КРЕАТИВНОСТИ КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ УГРОЗА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

И.А. Радионова

Статья посвящена анализу теоретических разведок американских специалистов относительно рисков образовательного неравенства во времена креативности как национальной угрозы на примере теории Э. Моретти. Проанализированы амбивалентные экономические и социокультурные последствия “Великой дивергенции” как нового разделения США по уровню образования. Доказывается значение теоретических разведок Э. Моретти для уточнения заданий национальной модернизации в Украине, понимания рисков, которые она провоцирует.

Ключевые слова: Э. Моретти, “Великая дивергенция”, риски образовательного неравенства, инновационное развитие, конкурентоспособность.

RISKS OF EDUCATIONAL INEQUALITY AS A NATIONAL THREAT: THEORETICAL EXPLORATIONS

I. Radionova

The article analyses American experts' theoretical explorations of the risks of educational inequality as a national threat in the era of creativity, using E. Moretti's theory as an example. In the 1980s, education level began to turn into the most influential driver in the life of the American society – and human capital, for the first time in history, appeared as crucial in the global race to the top. The US researchers take a pragmatic approach to the analysis of new competitive environment, focusing on internal and external conditions for the US' preservation of its leadership in innovation. It is emphasised that the US, on one hand, devotes a lot of attention to developing the education system and improving its citizens' education levels and, on the other hand, ‘tempts’ the most talented and educated professionals from all over the world. At the same time, the US academics avoid mythologizing education and citizens' education levels as a panacea for all negative phenomena in society. Instead, they focus on the ambivalent trends in social development driven by growth in the importance of education and citizens' education levels. E. Moretti thinks it appropriate to use the term ‘the Great Divergence’ to define the new divisions in the US. For although the American cities are no longer segregated by race, they are increasingly segregated by their inhabitants' education levels. Moreover, this divergence in the economic indicators is accompanied by the socio-cultural divergences in family life, political preferences, life expectancy, and other indicators. ‘The Great Divergence’, according to E. Moretti, had already created three “USAs”. The first pole is the innovation hubs – the cities where the highly-educated workers and the developed innovation sector concentrate. The second one is the cities dominated by the traditional industries. The latter inevitably decline, losing jobs and residents. In-between the two poles are the cities which can follow either scenario. E. Moretti

warns that the country which is experiencing such growth in regional inequality can be balkanised, both culturally and politically.

Special attention is devoted to E. Moretti's remarks regarding the popularity of recovery from large and small economic crises through small enterprise job creation. According to E. Moretti, such workplaces are created in proportion to the productivity and number of jobs in the traded sector. The innovation sectors will never provide be the majority of workplaces. On the contrary, it will always remain in the local services sphere: providing amenities and producing goods that are consumed locally. With this in mind, it is important to not substitute the source of employment growth. For it is the innovation sector that creates the unprecedented multiplier effect for the new workplaces, that E. Moretti values at 1:5; i.e. a single job in the innovation sector creates five more for the local economy sector.

It is stated that with innovation-driven economic growth, the leaders significantly outperform their competitors also through the spillover effects of the innovation into other sectors, which leads to a general increase in a country's productivity and competitiveness. E. Moretti thinks that it is appropriate also to turn to the human capital externalities concept of the modern economic theory. Mathematical models prove that the exchange of knowledge and skills in formal and informal interactions generates knowledge spillovers. It is those spillovers that are the engine of the economic growth of cities and whole nations. The spillovers largely explain the long-term differences between rich and poor nations. Through interactions, people learn from each other. Therefore it is in the interactions with the more educated and creative counterparts that a person increases their own education level and creativity. It is not an accident that even in the era of almost limitless communications opportunities it is the face-to-face communication that, paradoxically, is one of the defining drivers of human creativity. E. Moretti notes that mingling with educated, intelligent people increases our education levels and makes us more intelligent and creative. So it is through clustering that innovators reinforce one another's creativity and become more successful. It is emphasised that the total profit from investments in education for is higher for the society as a whole than for an individual. This approach explains the additional effects both of multiplication and of loss of human capital by a city or a country. E. Moretti recognises that the ability of an individual to innovate is something akin to talent – very difficult to predict and cultivate. Almost the only measure which innovativeness can be connected to is a high education level. It is for this reason that the US is constantly improving its education system. However, at the same time, the US devotes significant attention to recruiting the best professionals from all over the world. And it is also true that the higher the education and qualification level of an employee, the more interest she attracts on the global job market. E. Moretti states that the US tries to 'seduce' the best professionals. He emphasises that nowadays it is more common for an immigrant to have a PhD or a Masters degree than for a US-born individual. The importance of E. Moretti's theories for understanding the risks of educational inequality as a threat to a nation is emphasised. The national modernisation goal, which is a condition of viability for the Ukrainian society, requires not only the clarity on the set of tasks which would lead to its accomplishment, but also the understanding of risks which it would trigger. One of these tasks is the increase in human capital for Ukraine's innovation development, while at the same time averting the risk of

radical divergence between Ukrainian cities through increase in the country's educational disparities, and preventing the most educated professionals' exit from the country. It is emphasised that the critical self-actualisation of Ukraine in the global context under the conditions of innovation economy requires clarification of its growth strategies.

Key words: E. Moretti, "The Great Divergence", risks of educational inequality, innovation development, competitiveness.